

МИЛЛИЙ ИСТИҚЛОЛ
ҒОЯСИ ТУРКУМИ

ҒОЯ ВА МАФКУРА

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ФАН ВА ТЕХНИКА ДАВЛАТ ҚЎМИТАСИ
РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ
ЎЗБЕКИСТОН ФАЙЛАСУФЛАРИ МИЛЛИЙ ЖАМИЯТИ

ҒОЯ ВА МАҒКУРА

*“Миллий истиқлол ғояси:
асосий тушунча ва тамойиллар” уқув фани буйича
Махсус методологик комиссия тавсия этган*

ТОШКЕНТ — 2002
“IJOB DUNYOSI” НАШРИЁТ УЙИ

Матн муаллифлари — **М.Ортиқов, М.Усмонов, М.Лафасов.**

Мазкур рисола “Миллий истиқлол ғояси” мавзусида ўтирилган маърузалар, амалий машғулотлар, давра суҳбатларида фойдаланиш учун мулжалланган ёрдамчи қўлланма сифатида тайёрланди. Унда “ғоя” ва “мафкура”нинг моҳияти, мазмуни, намоён бўлиш шакллари, инсон ва жамият ҳаётидаги аҳамияти билан боғлиқ масалалар ҳақида фикр юритилади. Муаллифлар ғоя ва мафкура тушунчаларининг амал қилиш тамойиллари шарҳига алоҳида эътибор қаратганлар.

Рисола ҳақидаги фикр мулоҳазаларингизни билдириш, буюртмалар бериш ва шартнома тузиш бўйича қуйидаги манзилга мурожаат қилишингиз мумкин: *Тошкент шаҳри, Мустақиллик майдони, 5. Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. Телефон: 139-17-31*

Илмий муҳаррир
Масъул муҳаррир

— академик **Т. Рискіев**
— ф.ф.д. **Қ. Назаров** қайта ишлаган
ва нашрга тайёрлаган

Муҳаррир
Тақризчи

— **М. Қаршибоев**
— ф.ф.н. **А.Очилдиев**

ISBN 5-633-01272-0

© Ўзбекистон файласуфлари
миллий жамияти, 2001.
© «Ijod dunyosi» нашриёт
уйи, 2002.

СЎЗ БОШИ

Биз мамлакатимиз тараққиётининг маънавий-мафкуравий тамойилларини акс эттирадиган миллий истиқлол ғоясининг мазмун-моҳиятини ўрганишга киришаётимиз. Бу ғоя озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этаётган халқимизнинг мақсад-муддаолари ва орзу-интилишларини ифодалайди. Қўлингиздаги китобча Президент Ислам Каримов асарлари ва улар асосида тайёрланган “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласига таянган ҳолда ёзилди. Унда ғоя ва мафкура тушунчаларининг мазмун-моҳиятини, намоён бўлиш шакллари ва ўзига хос хусусиятлари ҳақида атрофлича фикр юритилади. Миллий истиқлол ғояси ҳуқуқий демократик давлат, эркин фуқаролик жамияти барпо этиш йўлидан бораётган халқимизнинг умуммиллий ғояси ҳисобланади. Ўзбекистонни ва миллий давлатчилик анъаналаримизни асраб-авайлаш, мамлакатимиз сарҳадлари яхлитлиги ва хавфсизлигини таъминлаш ҳамда фуқароларимизда ёт ва бегона ғояларга қарши мафкуравий иммунитетни шакллантириш, уларни ягона мақсад атрофида бирлаштириш, Ватан равнақи, юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги ишига сафарбар этиш бу ғоянинг асосий мақсад ва вазифалари қаторига киради.

Ушбу вазифаларни амалга ошириш учун таълим-

тарбия ва тарғибот ташвиқот жараёнида қуйидагиларга алоҳида аҳамият бериш лозим:

— кенг жамоатчилик вакилларининг ёши, дунёқараши ва қизиқишларини ҳисобга олиш;

— ташвиқотнинг илғор, таъсирчан воситаларидан, замонавий билим бериш технологияси имкониятларидан кенг фойдаланиш;

— айрим тушунчаларни ҳаддан зиёд содалаштириш, эскича услуб ва тамойилларни қўллаш натижа-сида ғоянинг қадрсизланишига йўл қўймаслик;

— тазйиқ ўтказмасдан маърифий асосда иш ту-тиш, фуқароларимизнинг мустақил ва эркин фикр-лаш, баҳс-мунозара юритиш кўникмаларини ошириш-га эътибор қаратиш;

— тарғиботчилар ва тингловчилар ўртасида ўзаро ҳамфирклик ва ҳамкорлик муҳитини шакллантириш, муайян мавзунинг тушунча ва тамойилларини шарҳ-лашда ҳаётий мисоллар, бугунги дунёда рўй бераёт-ган воқеалар таҳлилидан матбуот материалларидан кенг фойдаланиш;

— миллий истиқлол ғоясининг инсонпарварлик моҳиятини кўрсатиш асосида мустақиллик биз учун энг олий қадрият, уни асраб-авайлаш эса ҳар бири-мизнинг муқаддас бурчимиз эканини фуқароларимиз-нинг қалби ва онгига сингдириш;

— қўлингиздаги рисола ғоя ва мафқуранинг маз-мун-моҳияти ҳақидаги илк тажриба сифатида тақдим этилмоқда.

Инсон — ўйлайдиган, фикр қиладиган, воқеа-ҳоди-салар асосида хулосалар чиқарадиган онгли мавжу-дотдир. У ақли билан олам сирларини кашф қилади, қалби воситасида унинг гўзаллигини ҳис этади, воқе-ликдан ҳайратланиб, ҳаёт қонунларига мослашиб яшашга интилади.

Дунё сезгилар орқали инсоннинг қалби ва онгида ўзига хос тимсол ва тасаввурлар уйғотади, унда орзу-интилиш, мақсад-муддаоларни вужудга келтиради. Ана шу интилиш ва мақсадлар инсоннинг фаолияти орқали амалга ошади, яъни ҳаётга, воқеликка қайтади, унга таъсир қилади ва уни ўзгартиради.

Одам зотини ҳаётни, ўзини ўраб турган ташқи муҳитни ўзгартиришга мажбур қиладиган маънавий омиллар орасида фикр, ғоя, мақсад ниҳоятда катта аҳамият касб этади. Ғоя инсоннинг борлиққа, ўз ҳаётига бўлган муносабати, олдига қўйган мақсадлари асосида шаклланади ва ўзига хос тарзда намоён бўлади.

Ғоя нафақат инсон ҳаётида, балки бутун бир халқ, давлат ва умуман жамият тараққиётида ҳам муҳим ўрин тутаяди. Шу маънода, “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласида қайд қилингани каби: **Инсоният тарихи — Ғоялар тарихидир.**

Хўш, ғоя нима, нега унга бу қадар катта эътибор ва аҳамият берилади? Маълумки, ҳар қандай миллат ва халқ, ҳар қандай ижтимоий тузум ва давлат муайян бир тамойиллар ва қадриятлар асосида ҳаёт кечиради ҳамда ўз манфаатлари, мақсад-муддаолари, орзу-интилишларини кўзлаб ҳаракат қилади. Бинобарин, улар ҳаётдаги маълум бир мафкурага таянади.

Хўш, мафкура нима, у қандай ғоялар асосида шаклланади ва қай тарзда жамиятни ҳаракатга келтиради? Нега айрим мафкуралар баъзи миллатларнинг юксалишига сабаб бўлса, айримлари бутун-бутун халқларни таназзулга дучор этади? “Миллий истиқлол ғояси” бўйича мазкур машғулотимиз айнан шу ва шу каби масалалар талқинига бағишланган.

“ҒОЯ” ТУШУНЧАСИ

Маълумки, инсон ўзининг ақл-заковати, иймон-эътиқоди ва ижодий меҳнати билан бошқа барча тирик жонзотлардан фарқ қилади.

Инсон — онгли мавжудот. Онгли шартли равишда иккита катта қисмга бўлиш мумкин: биринчиси — инсоннинг руҳий олами; иккинчиси — фикрий олам, яъни тафаккур оламидир. Руҳий олам (бу соҳани руҳшунослик илми — **психология** тадқиқ этади) ўз таркибига сезгилар, идрок, тасаввур, кечинма, ҳис-ҳаяжон, диққат, хотира ва бошқаларни қамраб олади. Тафаккурнинг мантиқий шаклларига тушунча, ҳукм ва хулоса киради (буларни **логика**, яъни мантиқ фани ўрганadi).

Фалсафанинг азалий қоидаларидан бири — тил ва тафаккур бирлигидир. Тилнинг энг бирламчи маҳсули **сўз** бўлгани каби, тафаккурнинг дастлабки шакли — **тушунча**дир. Тушунчалар бир ёки бир неча сўзлар билан ифодаланади; аммо ҳар қандай сўз ҳам тушунча бўла олмайди. Сўзлар воситасида англатилган тугал фикр **гап** деб аталишини биз бошланғич синфларданоқ билганмиз.

Инсон тафаккури воқеликни идрок этиш мобайнида турли фикрлар, қарашлар, ғоялар ва таълимотлар яратади. Бинобарин, **ғоялар ҳам инсон тафаккурининг маҳсулидир**. Лекин тафаккур яратган ҳар қандай фикр ёки қараш, мулоҳаза ёки нуқтаи назар ғоя бўла олмай-

ди. Фақат энг кучли, таъсирчан, залворли фикрларгина ғоя бўла олиши мумкин.

Ғояни фалсафа, яъни гносеология ва онтология нуқтаи назаридан тушуниш уни политология (сиёсатшунослик), конфлектология (зиддиятшунослик) ёки аксиология (қадриятшунослик) нуқтаи назаридан тушунишдан фарқ қилади. Бу фанларнинг ҳар бирида муайян ғоялар у ёки бу таълимот, қараш ёки назариянинг асоси сифатида ўрганилади. Биз ўрганишга киришаётган мазкур фанда эса масаланинг барча жиҳатлари қамраб олинади ва уларнинг нафақат назарий, балки амалий томонларига ҳам эътибор қаратилади. Ғояни гносеология (лотинча: “гнозис” — билиш) нуқтаи назаридан тушуниш ниҳоятда муҳим. Бунда ушбу тушунчани дунёни билишнинг муайян босқичи, нарса ва ҳодисалар моҳиятини англатадиган фалсафий категория экани эътироф этилади. Бу, ўз навбатида, уни илмий тушунча сифатида талқин қилиш имконини беради ва ғояни сиёсийлаштириш ёки мафкуралаштиришнинг мақсадга мувофиқ эмаслигини кўрсатади.

Ғояни онтология нуқтаи назаридан тушуниш эса унинг объектив реаллик билан узвий алоқада эканлигини исботлаш учун асос бўлади. Бундай ёндашув ҳақиқий ғоя нафақат субъектив ҳодиса, яъни бирон-бир киши томонидан хаёлан ўйлаб топилмайдиган, балки ташқи олам ва ҳаёт ҳодисалари асосида шаклландиган, ўз объекти ва субъектига эга бўлган тушунча эканини исботлаш имконини беради.

Ғоянинг объекти ва субъекти нима? Бунда, аввало, шуни таъкидлаш керакки, ғояни шакллантирадиган, унинг вужудга келишига туртки берадиган объектив реаллик — ташқи олам, дунё ва унинг ҳодисалари, инсоният, жамият ҳаётига тегишли воқеалар мавжуд. Сўнгра эса ана шу ҳодиса, воқеа ва жараёнларни англаб ола-

диган, ўз ҳаётини уларнинг қонуний оқимига мослай-
диган ва ўзи ҳам уларга акс таъсир кўрсатадиган одам-
зот ҳам мавжуд. Ғоя ана шу икки томон, яъни ташқи
реаллик ва одамзот орасидаги муносабат (таъсир ва акс
таъсир) натижасида шаклланадиган субъектив ҳодиса,
объектив реалликнинг субъектив натижаси, инсон он-
гида ташқи олам, дунё ва ҳаёт ҳодисаларининг акс этиш
шаклларида биридик. Ғоя гносеология нуқтаи назар-
идан шу тарзда тушунилар экан, қуйидаги маънолар-
ни англатади:

- инсон онгининг таркибий қисми;
- ташқи оламнинг образли инъикоси ва акси;
- инсон ва ҳодисаларни англаш шакли;
- инсон онгининг ташқи олам ва ҳаёт ҳодисаларига
нисбатан акс таъсирининг намоён бўлиш шакллари-
дан бири.

Илмий адабиётларда “ғоя”, “мафкура”, “идея” ва
“идеология” тушунчалари ишлатилмоқда. Идея ва иде-
ология кўпроқ Ғарб давлатларида ҳамда рус тилидаги
манбаларда учрайди. Идея ибораси юнон тилидаги «idea»
сўзидан олинган, у идеология сўзининг ўзаги бўлиб
ҳисобланади ва тушунча ёхуд фикр маъносини англа-
тади. Идеология (Idea — ғоя, тушунча, logos — таъли-
мот) атамаси эса ғоялар тўғрисидаги таълимотни ан-
глатади ва икки хил маънода ишлатилади:

— ғояларнинг моҳият-мазмун, шаклланиши, аҳами-
яти тўғрисидаги билимларни ифодалайди ва илмий соҳа
бўлиб ҳисобланади;

— муайян ғояни амалга ошириш, мақсадга етиш
усуллари, воситалари, омиллари тизимини англатади.

Ғояларнинг оддий фикрлардан фарқи яна шунда-
ки, улар гарчи тафаккурда пайдо бўлса-да, инсон (ва
жамият) руҳиятига, ҳатто туб қатламларига ҳам сингиб
боради. Ғоя шундай қувватга эгаки, у одамнинг ички

дунёсигача кириб бориб, уни ҳаракатга келтирувчи, мақсад сари етакловчи руҳий-ақлий кучга айланади.

Ғоя моҳиятан ижтимоий характерга эга. Муайян ғоя одатда алоҳида олинган шахс онгида шаклланади, кейинчалик эса жамиятнинг турли қатламларига тарқалади, турли элат ва миллатлар орасида ёйилади. Мустақил ҳаётга қадам қўяётган янги авлод жамиятда мавжуд ғоялар таъсирида тарбияланади, муайян қарашлар ва ғояларни ўз эътиқодига сингдиради, ўз навбатида янги ғояларни яратади ва тарғиб этади.

Ҳар бир нарсанинг ўз ибтидоси ва интиҳоси, яъни бошланиши ва охири бўлади. Ғоялар ҳам ўз “умри”га эга. Улар ҳам маълум маконда ва замонда пайдо бўлиши, жамият ривожига муайян ҳисса қўшиши, кишиларнинг онги ва қалбидан жой олиши, ўз умрини яшаб, жозоба кучи ва қувватини йўқотгач, тарихий хотирага айланиши ҳам мумкин. Ғояга таъриф бериш учун унинг моҳиятини намоён этадиган асосий хусусиятларни санаб ўтиш лозим бўлади. Ғоянинг энг муҳим хусусияти — инсонни ва жамиятни мақсад сари етаклайдиган, уларни ҳаракатга келтирадиган, сафарбар этадиган куч эканидир.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, ғоя деб инсон тафаккурида вужудга келадиган, ижтимоий характерга эга бўлган, руҳиятга кучли таъсир ўтказиб, жамият ва одамларни ҳаракатга келтирадиган, уларни мақсад-мудлоо сари етаклайдиган фикрга айтилади.

Ғояларнинг турлари кўп. Тафаккурнинг маҳсули сифатида ғоя теварак олами ўрганиш, билиш жараёнида вужудга келади. Ижтимоий онгнинг барча шакллари — илм-фан, дин, фалсафа, санъат ва бадиий адабиёт, ахлоқ, сиёсат ва ҳуқуқ — муайян бир ғояларни яратади, уларга таянади ва уларни ривожлантиради. Маълум маънода айтиш мумкинки, ҳар бир онг соҳасининг ўз ғоялари мавжуд бўлади.

Мазмуни ва намоён бўлиш шаклига қараб, ғояларни бир қанча турларга ажратиш мумкин:

—илмий ғоялар;

—фалсафий ғоялар;

—диний ғоялар;

—бадий ғоялар;

—ижтимоий-сиёсий ғоялар;

—миллий ғоялар;

—умуминсоний ғоялар ва ҳоказо.

Шу билан бирга, жамиятнинг ижтимоий тузилиши билан боғлиқ партиявий, синфий, этник ғоялар ҳамда кўламига кўра фарқланадиган умумбашарий, минтақавий ва маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ғоя шакллари ҳам бор.

Диний ғоялар деб, ҳар бир диний таълимот ва оқимнинг асосини, диний иймон-эътиқоднинг негизини ташкил этувчи ғояларга айтилади.

Ибтидоий динлар ҳар бир нарсанинг жонли экани, жоннинг абадийлиги, бут ва санамларнинг, табиий жисм ва ҳодисаларнинг илоҳий қувватга эгаллиги тўғрисидаги қарашларга асосланган эди. Масалан, ҳиндларнинг диний тасаввурларига кўра, жон кўчиб юради, бу ҳаётда у инсонда бўлса, кейинги ҳаётда бошқа жонзотга ўтиши мумкин.

Илоҳларнинг кўплиги ҳақидаги фикрга таянадиган **политеизм** динлари вақти келиб **монотеистик** — яккахудолик ғояси асосидаги динларга ўз ўрнини бўшатиб берган.

Яккахудолик ғояси миллий динларда (масалан, иудаизмда), айниқса, жаҳон динлари — **христианлик** ва **исломда** ўз ифодасини яққол топган. Хусусан, ислом динида Аллоҳнинг ягоналиги ғояси асосида унинг барча ақидалари, рукнлари, талаб ва мажбуриятлари шаклланган.

Илмий ғоялар — фан тараққиётининг самараси, илмий кашфиётларнинг натижаси сифатида пайдо бўладиган, турли фан соҳаларининг асосий тамойиллари (принциплари), устувор қоидаларини (постулатларини) ташкил қиладиган илмий фикрлардир.

Ғояларнинг “ҳаёти”, уларнинг пайдо бўлиши, ривожланиши, бошқа ғоялар билан ўзаро муносабати, кураши, ва ниҳоят, эскирган ғояларнинг янгилари билан алмашилиши, айниқса, илмий ғоялар мисолида яққол намоён бўлади.

Қадимги юнон файласуфлари табиий жисмларнинг энг кичик, бўлинмайдиган зарраси сифатида “атом” тушунчасини киритган эдилар. Птоломей-Аристотелдан тортиб, ўрта асрдаги Улуғбек астрономиясигача дунёнинг маркази Ер деб ҳисоблаб келганлар; Евклид геометрияси, Ньютон механикаси, Дарвин таълимоти ҳам ўз даврининг энг илғор илмий ғояларига асосланган эди.

Илм-фан тараққиёти атомнинг бўлинишини, коинот маркази Ер эмаслигини ҳам ишончли далиллар билан исботлади; квант механикаси, ирсият назарияси ва бошқа кўплаб кашфиётлар қилинди.

Дунёга А.Эйнштейн, Н.Бор, Э.Резерфорд, М.Кюри ва бошқаларнинг номларини машҳур қилган ядро физикаси соҳасидаги кашфиётлар ҳам илмий ғоялар асосига қурилган. XX асрда инсоният ниҳоятда кўп илмий ғояларни амалиётга айлантирди. Космик ракеталар, компьютер ва уяли телефонлар, телевидение ва бошқа соҳалардаги ютуқлар бунга ёрқин мисол бўлади.

Ған тараққиёти узлуксиз ва чексиздир. Бу жараёнда амалиётда тасдиқланмаган, эскирган қарашлар янги илмий ғоялар билан ўрин алмашаверади.

Фалсафий ғоялар ҳар бир фалсафий таълимотнинг

асосини ташкил этадиган, олам ва одам тўғрисидаги энг умумий тушунча ва қарашлардир. Улар бизни ўраб турган дунёни билиш жараёнида, кишилик жамиятининг тараққиёти мобайнида тўпланган билимларни умумлаштириш, инсон ҳаётининг маъно-мазмунини, унинг бахт-саодати каби масалалар устида мулоҳаза юритиш асосида шаклланади.

Инсоният тарихида турли халқларнинг ақл-заковат соҳиблари, доно файласуф ва алломалари турфа хил ғоялар яратганлар. (Сиз улар билан фалсафа тарихини ўрганиш пайтида батафсил танишгансиз.) Аммо, фалсафий ғоялар ҳақида гап кетганда, жаҳон фалсафий тафаккури ривожига беқиёс ҳисса қўшган ўзбек мутафаккирлари яратган меросни ёдга олмаслик мумкин эмас.

Форобийнинг фозил шаҳар тўғрисидаги, тасаввуф даҳоларининг комил инсон ҳақидаги, Ибн Синонинг тана ва руҳ муносабатига оид, Алишер Навоийнинг адолат ва инсонийлик борасидаги теран фикрлари фалсафий ғояларнинг ёрқин намунаси.

Бадий ғоялар — адабиёт ва санъат асарининг асосий маъно-мазмунини ташкил этадиган, ундан кўзланган мақсадга хизмат қиладиган етакчи фикрлардир. Улар ҳаётдан олинади, бадий талқинлар асосида баён этилади, ўқувчида муайян таассурот уйғотади. Адабий қаҳрамонларни севиш, уларга эргашиш ҳоллари ҳам ана шу асосда рўй беради.

Бадий таъсир воситалари жуда катта кучга эга. Инсон ва жамият онгини ўзгартиришда, шахс руҳиятига таъсир ўтказишда, одамларни ҳаракатга келтиришда бадий адабиёт ва санъатнинг аҳамияти беқиёсдир. Миллий истиқлол ғоясини тарғиб этиш, халқнинг онги ва қалбига сингдиришда ҳам булар муҳим восита бўлиб хизмат қилади.

Ижтимоий-сиёсий ғоялар ҳар бир халқ ва умуман, башариятнинг орзу-умидларини, мақсад-муддаоларини ифодалайди, эркин ҳаёт ва адолатли тузумни тараннум этади. Озодлик ва мустақиллик, адолат ва ҳақиқат, тинчликсеварлик ва инсонпарварлик ғоялари шулар жумласидандир. Асрлар мобайнида бундай буюк, ўлмас ғоялар халқларга куч-қувват ва илҳом бағишлаб, уларни ўз эрки учун курашга сафарбар этиб келган.

Озодлик ғояси — мазлумларни ўз эрки учун курашга чорлайдиган, қуллик ва қарамликнинг ҳар қандай кўри-нишини инкор этадиган ғоядир.

Мустақиллик ғояси — энг улуғ ва эзгу ғоя. Ҳар бир халқ истиқлол туфайли ўзига ёт ва бегона тузумдан, ижтимоий тазйиқлардан халос бўлади, ўз салоҳиятини тўла-тўқис ишга солиш, ўзи истаган ва ўзи танлаган йўлдан бориш имкониятини қўлга киритади.

Адолат ва ҳаққоният ғоялари — инсоннинг табиати ва ижтимоий тузумнинг моҳиятини белгилайдиган, қудратли кучга эга бўлган ғоялардир. Одамлар асрлар мобайнида одил жамиятни орзу қилиб, ҳақиқат тантанаси учун курашиб келган. Адолат бузилган ерда умидсизлик ва тушкунлик ҳукм суради. Адолат тантана қилган жамият юксакликка кўтарилади.

Ҳар бир тарихий даврда унинг руҳини акс эттирадиган, халқнинг қадриятлари ва орзу-истакларига мос келадиган ғоялар кишиларнинг онги ва қалбидан жой олган. Таъкидлаш жоизки, башариятнинг зиддиятли тарихи мобайнида ҳаётбахш ғоялар билан бир қаторда, сохта ва тубан ниятлар, тажовузкор ва ғаразли фикрлар ҳам кўп бўлган. Бинобарин, халқлар ва давлатлар тақдирига таъсири, ўзининг сифатларига кўра ғоялар юксак ё тубан, бунёдкор ёки вайронкор, эзгу ё худ бузғунчи, ҳаётбахш ё худ тажовузкор бўлиши ҳам мумкин.

Президент Ислом Каримов таъкидлаганидек, миллат тараққиётига, унинг юксалишига хизмат қиладиган, халқларни жипслаштириб, олий мақсадларга сафарбар этадиган ғоялар юксак ғоялардир¹. Одамлар орасига нифоқ, халқлар ўртасига низо соладиган, кишиларни турли тарафларга ажратиб, адоват қўзғайдиган тубан фикрлар бузғунчи ғояларга мисол бўлади. Аслида бундай қабих ният ва сохта шиорларни ғоя деб аташ ҳам шартлидир. Қайси ижтимоий бирлик ёки қатлам орасида тарқалгани, қандай аҳоли гуруҳлари ёки элат-миллатларни ҳаракатга келтираётганига қараб ҳам ғояларни турларга ажратиш мумкин.

Соҳиблари, яъни ғояни моддийлаштирувчи, амалиётга айлантирувчи куч ким эканига қараб, **синфий ғоя, миллий ғоя, умумхалқ ғояси, умуминсоний ғоялар** ҳам мавжуд бўлиши мумкин. Албатта, муайян бир халқ оммасини маълум бир тарихий шароитда ҳаракатга ундаётган ғоя мазмунан умуминсоний бўлиши ҳам ёки тор манфаатларни кўзлайдиган **синфий ғоя** жамият ва инсон манфаатларига зид бўлиши ҳам мумкин.

Миллий ғоя халқнинг туб манфаатларини ифода этадиган, уни ўз олдига қўйган мақсадлари сари бирлаштирадиган ва сафарбар этадиган ғоядир. Ўз тарихи ва тараққиётининг туб бурилиш даврларида ҳар қандай миллат ва халқ келажагини белгилайди, унга етишишнинг ўзига мос йўлларини танлайди. Ана шу жараёнга хос ижтимоий, иқтисодий, сиёсий йўналишлар билан барча ғоявий тамойилларини ҳам белгилаб олади. Бунда бутун миллат учун умумий бўлган

¹ *Ислом Каримов*. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан курашимиз. Ўзбекистон, 7-жилд, 308-бет.

ғоялар ниҳоятда катта аҳамият касб этади. Ўзбекистон Президенти Ислам Каримов томонидан назарий жиҳатдан асослаб берилган ҳамда “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисола-сида ўз аксини топган. Ватан равнақи, Юрт тинчлиги, Халқ фаровонлиги, Комил инсон, Ижтимоий ҳамкорлик, Миллатлараро ҳамжиҳатлик, Диний бағрикенглик кабилар ана шундай умуммиллий ғоялар қаторига киради.

“МАФКУРА” ТУШУНЧАСИ

Ҳар қандай назария ёки таълимот бир тизимга солинган ғоялар мажмуидан иборат бўлади. Дунёқарашнинг негизини ва муайян ишонч-эътиқоднинг асосини ҳам ғоя ташкил этади. Одамлар, ижтимоий синф ва қатламларнинг, миллат ва давлатларнинг манфаатлари ва мақсадлари ҳам ғояларда ифода этилади.

Ўз олдига қўйган мақсади, қандай жамият қурмоқчи экани, бунга қандай йўллар ва воситалар билан эришмоқчи бўлаётгани ҳақидаги ғоялар тизими ҳар бир миллат, халқ ва жамиятнинг миллий мафкурасининг асосини ташкил этади.

Мафкура — муайян ижтимоий гуруҳ ё қатламнинг, миллат ёки давлатнинг эҳтиёжларини, мақсад ва интилишларини, ижтимоий-маънавий тамойилларини ифода этадиган ғоялар, уларни амалга ошириш усул ва воситалари тизимидир.

Турли ижтимоий тузумлар, жамиятдаги ҳар хил табақа ва қатламларнинг мафкураси турлича бўлиши табиий. Бунинг асосида манфаатларнинг турличалиги, уларни қондириш имкониятлари ва услубларининг ҳар

хиллиги ётади. Синфий кутблашув кучайган, синфий кураш авж олган (ёки сунъий равишда кескинлаштирилган) тузумларда мафкура ўта сиёсийлашади, аҳолини ўзаро қарама-қарши қилиб қўяди.

Ижтимоий ҳамкорликка асосланган, эркин демократик жамият барпо этишни кўзлаган давлатларда миллий мафкура аҳолининг барча қатламларини жипслаштиришга, умумманфаат ва ягона мақсад йўлида бирлашишга чорлайди. Бундай мафкураларда зиддиятли жиҳатлар эмас, умуминсоний тамойиллар кучайиб боради.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол мафкураси жамиятни жипслаштиришга, буюк келажак йўлида ҳамжиҳатлик билан ҳаракат қилишга, барпо этилаётган эркин фуқаролик жамиятида ҳар бир юртдошимизнинг ўзига хос ўрни бўлишига эришишга сафарбар этади.

Президентимиз Ислом Каримов мафкурага шундай таъриф берган: “Одамларнинг минг йиллар давомида шаклланган дунёқараши ва менталитетига асосланган, айна вақтда шу халқ, шу миллатнинг келажagini кўзлаган ва унинг дунёдаги ўрнини аниқ-равшан белгилаб беришга хизмат қиладиган, кечаги ва эртанги куни ўртасида ўзига хос кўприк бўлишга қодир гоёни мен жамият мафкураси деб биламан”¹. Бинобарин, миллий мафкура ҳар қандай халқни халқ, миллатни миллат қиладиган, унинг йўли ва мақсадларини аниқ-равшан чароғон этадиган маёқдир.

Инсоният тарихи мобайнида турли шаклдаги мафкуралар кўплаб яратилган, беҳисоб ижтимоий-сиёсий кучлар ўз гоёлари ва таълимотлари билан майдонга чиққан, мақсад ва ниятларига етишмоқ учун ҳаракат қилган. Биз ҳар қандай мафкурани гоёлар тизими сифатида

¹ *Ислом Каримов. Жамиятимиз мафкураси халқни халқ, миллатни миллат қилишда хизмат этсин. Ўзбекистон, 7-жилд, 89-бет.*

талқин қилар эканмиз, шуни унутмаслик керакки, бирор бир мафкуранинг моҳиятини англаб етиш учун фақат унинг таркибидаги ғояларни таҳлил қилишнинг ўзи етарли эмас. Ўтмишда турли кучлар ва гуруҳлар ўз ғаразли ниятларига эришиш, асл мақсадларини яшириш учун юксак ва жозибали ғоялардан фойдаланган. Энг ёвуз босқинчи ва энг разил гуруҳлар ҳам ўз кирдикорларини эзгу ғоялар билан ниқоблашга уринган.

Демак, мафкуранинг моҳияти фақат унинг асосий ғоялари воситасида эмас, шу ғояларга эришиш усуллари ва воситалари, умумэътироф этилган тамойиллари, уларнинг аксарият омма манфаатларига мослиги орқали ҳам намоён бўлади. Ўзининг мудҳиш талаб-эҳтиёжлари ва ёвуз ниятларини бошқа халқлар ҳисобига қондиришни кўзлаб ҳаракат этувчи мафкуралар ҳалокатга маҳкумдир.

Мафкуралар, маъно-моҳиятига кўра, фалсафий, дунёвий, диний ва бошқа турли таълимотлар асосида яратилади. Хилма-хил ижтимоий-сиёсий кучлар ўз мафкураларини яратишда сиёсий ғоялар билан бирга, диний оқимлар ва илм-фан ютуқларига таянади, улардан назарий асос сифатида фойдаланади.

Мафкуранинг фалсафий илдизлари ҳақида фикр юритганда, унинг фалсафа илми хулосаларига асосланиши назарда тутилади. Бунга Фарбдаги Уйғониш даврини ҳамда ўрта асрларда ўз миллий давлатчилигини тиклай бошлаган Европа халқларининг ҳар бири ўзига хос мафкурасини яратганини мисол келтириш мумкин. Мазкур мафкуралар Рим империяси парчаланганидан кейин ўз давлатчилигига эга бўлган халқларнинг ўзига хос қадриятлари ва менталитети заминида вужудга келган миллий фалсафалари асосида шаклланди. Шу боис ўша даврдаги италян, инглиз, француз фалсафаси ўзи ман-

суб бўлган жамиятни бирлаштиришга хизмат қилди. Шу билан бирга, бу миллий мактаблар заминида вужудга келган фалсафий таълимотлар, маърифий қарашлар инсоният маданияти хазинасига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилди. Кант, Гегель, Фейербах каби мутафаккирлар номи билан шуҳрат топган немис фалсафаси хусусида ҳам шундай фикрни айтиш мумкин. Жумладан, ҳақиқий миллий хусусиятларга эга бўлган Гегель фалсафаси Австрия—Венгрия империясидан ажралиб, мустақиллик йўлини тутган Прусс монархиясининг давлат мафкураси даражасига кўтарилган эди.

Мафкуранинг дунёвий илдиzlари маърифий дунёга хос сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, маданий муносабатлар мажмуидан иборатдир. Инсоният асрлар мобайнида босқичма-босқич дунёвийлик сари интилиб келди. Умумэътироф этилган тамойиллар ва қонун устуворлиги, сиёсий плюрализм, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби хусусиятлар дунёвий жамиятнинг асосини ташкил этади. Бундай жамиятда инсоннинг ҳақ-ҳуқуқлари ва эркинликлари, жумладан, виждон эркинлиги ҳам қонун йўли билан кафолатланади. Ана шундай жамият мафкураси “Дунёвийлик — даҳрийлик эмас” деган тамойил асосида ривожланади, яъни диннинг жамият ҳаётида тутган ўрни ва аҳамиятини асло инкор этмайди.

Мафкуранинг диний илдиzlари деганда, у инсон онги ва руҳияти билан узвий боғлиқ экани ва шу боис унинг гоъвий илдиzlари диний таълимотларга бориб тақалиши тушунилади. Яъни, кўпгина мафкураларда Авесто, Веда ва Упанишадлар, Забур, Таврот, Инжил ва Қуръон каби илоҳий китобларда зикр этилган эзгу гоълар муайян даражада ўз ифодасини топганини кўрамиз.

Хитой халқининг тараққиёт йўлини асослаб берган

Конфуций ва Лао-Цзининг таълимотлари ҳам диний қарашларга асосланган эди. Бу таълимотлар асрлар мобайнида Хитой халқининг миллий мафкураси бўлиб келган.

Дунёвий ва диний ғоялар бир-бирини бойитиб борган шароитда тараққиёт юксак босқичга кўтарилади. Бунга башарият тарихида ўчмас из қолдирган Имом Бухорий ва Мусо Хоразмий, Имом Мотуридий ва Абу Райҳон Беруний, Имом Ғаззолий ва Абу Наср Форобий сингари буюк заковат соҳиблари ёнма-ён яшаб фаолият кўрсатган давр ёрқин мисол бўла олади.

Бундай жараён бугунги дунёда амалиёт фалсафаси деб таънинилган прагматизм, ҳаёт фалсафаси бўлган экзистенциализм каби дунёвий ва диний ғоялардан озикланган таълимотлар мисолида ҳам кўзга ташланмоқда.

Илмий кашфиётлар ҳам мафкура ривожига катта таъсир ўтказди. Замонавий фан ютуқлари, жумладан, космонавтика, кибернетика соҳасидаги оламшумул янгиликлар, клонлаштириш, инсоннинг ген-насл харитасини аниқлаш каби буюк кашфиётлар одамлар тасаввурини кескин ўзгартирмоқда.

Айни вақтда юксак илмий-техникавий тараққиёт, глобаллашув жараёнлари, бир томондан, инсон ақлидрокиннинг имкониятларига, келажакка ишончни ортираётган бўлса, иккинчи томондан, Хиросима, Нагасаки, Чернобилъ фожиалари, оммавий қирғин қуроллари, экологик ҳалокатлар, маънавий таназзул каби умумбашарий муаммоларни ҳам келтириб чиқармоқда.

Шундай экан, илм-фан ва маданият борасидаги ютуқлардан оқилона фойдаланиш учун ҳам жамиятга соғлом ғоя, соғлом мафкура керак.

ҒОЯ ВА МАҒКУРАЛАРНИНГ ШАКЛЛАРИ

Инсоният тарихи турли ғояларнинг эзгулик ва ёвузлик, озодлик ва истибдод, маърифат ва жаҳолатга хизмат қилган мағкуралар шаклида намоён бўлганидан далолат беради. Ғоя мағкурага асос бўлади, мағкура эса муайян ғояни амалга оширишга хизмат қилади.

Қадимги цивилизациялар тарихидан маълумки, ўша даврларда одамларнинг дунёқараши, қабила ва элатларнинг мағкураси афсона ва ривоятлар воситасида ифода этилган мифологик қарашлар сифатида мавжуд бўлган. Жумладан, **тотемизм, анимизм, фетишизм** каби ибтидоий динлар жоннинг абадийлиги, табиатдаги нарса ва ҳодисаларнинг илоҳий қувватга эга экани тўғрисидаги хилма-хил ғоя ва қарашларга асосланган. Бу тўғрида “Диншунослик” фанида кенгроқ маълумотлар берилган.

Тараққиётнинг кейинги босқичларида миллий асосдаги ҳиндуизм, иудаизм, конфуцийлик сингари диний мағкуралар шаклланган. Японлар эса ўзларининг миллий дини — синтоизмни яратган. Уларда диний тамойиллар билан бирга, муайян миллатнинг ўзига хослиги, қадриятлари, менталитети ўз аксини топганлиги яққол кўзга ташланади. Бу динлар миллат тарихининг муайян даврида давлат дини ва мағкураси даражасига кўтарилган. Масалан, конфуцийлик бир неча юз йиллар давомида Хитойда ана шундай мавқега эга бўлган.

Тараққиёт жараёнида фалсафий ғоялар ҳам муайян тизим шаклини олган. Масалан, оламнинг вужудга келиши, мавжудлик қонуниятлари, унинг асосини нима ташкил этиши каби масалаларни қадимги одамлар хилма-хил ҳал қилганлар. Уларни фалсафий тал-

қин этиш натижасида монизм ва дуализм каби, идеализм ва материализм сингари оқимлар вужудга келган. Уларнинг ҳар бири ўз маъно-мазмунига эга эканлиги билан ажралиб туради. Хусусан, *монизм* — оламнинг асосини битта моҳият ташкил этади деб таълим берувчи йўналиш бўлса, *дуализм* — оламнинг ибтидоси ҳам руҳий-илоҳий, ҳам моддий асосга эга эканини эътироф этувчи оқимдир.

Олам ва одамнинг яралиши, борлиқнинг яшаши ва ривожланиш қонуниятлари, борлиқ ҳамда йўқлик масалаларида руҳий ва илоҳийлик тамойилларини устувор деб билиш, мутлақлаштириш идеализмнинг асосини ташкил қилади.

Ундан фарқ қиладиган материализм айнан ана шу масалаларда модда (материя) ва унинг хоссаларини устувор деб билиш, мутлақлаштириш асосида шаклланган.

Муайян тарихий даврларда баъзи мафкуралар давлат идеологияси даражасига кўтарилган. Замонлар ўтиши билан уларнинг айримлари ўз мавқеини йўқотган, лекин миллат маънавиятининг таркибий қисми сифатида сақланиб қолган. Халқ улардан қувват олган, маънавий озикланган, улар орқали ўз қадриятларини сақлаган.

Шу билан бирга, бир-биридан фарқ қиладиган мафкуралар ўртасидаги баҳс-мунозара ҳамда уларни муросага келтиришга интилувчи ғоялар мавжудлиги ҳам қадим замонлардан буён давом этиб келмоқда. Худди шундай, бир-биридан фарқ қиладиган, яъни худо ва илоҳий қадриятларни тамомила рад этувчи атеизм ва айнан шу ҳақиқатларни мутлақлаштирувчи **теизм** ўртасидаги баҳс-мунозара ҳам узоқ тарихга эга. Бу баҳс—мунозара ҳозир ҳам давом этмоқда.

XIX асрнинг 30-йилларида Францияда император

Наполеон шахсига сифиниш ва фарангларни улуғлаш билан боғлиқ шовинизм ғоялари кенг ёйилди. Кейинчалик у бир ҳукмрон миллатни бошқа халқлардан устун кўядиган ёки бошқа бирор ижтимоий субъектни мутлақлаштирадиган мафкуравий ақидага айланиб кетди. Бугунги кунда “буюк миллатчилик шовинизми”, “буюк давлатчилик шовинизми”, “ирқий шовинизм” каби иборалар учраб туради.

Инсоният тарихида ўз талаб-эҳтиёжларини бошқа халқлар ҳисобига қондириш истаги талончилик ва босқинчилик, буюк давлатчилик ва тажовузкор миллатчилик, фашизм ва экстремизм ғояларини юзага келтирган. Бундай ғоялар халқлар бошига кўп кулфат ва мусибатлар солган.

Жаҳон тажрибаси шундан далолат берадики, баъзан бузғунчи мафкура ўзининг сохта жозибаси, алдов макри билан омма онгини заҳарлаб, жамиятда ҳукмрон мавқеини эгаллаб олиши мумкин. Масалан, XX асрнинг 30-йилларида Италия ва Германияда фашизмнинг ғалаба қозониши нафақат италян ва немис халқининг, балки дунёдаги миллионлаб инсонларнинг бошига чексиз кулфат солгани тарихнинг аччиқ сабоқларидан биридир. Ҳолбуки, бу ғоялар, мазкур давлатларда аср бошиданоқ намоён бўла бошлаган эди. Масалан, Италияда 1910 йилдан “Миллий ғоя” номли журнал чиқа бошлаган, унда кўпроқ агрессив миллатчилик тарғиб қилинар эди. Афсуски, ўз даврида бунга бепарво қаралди ва у охир-оқибат ҳукмрон ғояга айланди. Ана шу сабабдан ҳам бугунги кунда бутун дунёдаги тараққийпарвар гуманистик кучлар бундай фожиали ва нохуш ҳолатлар такрорланмаслиги учун ҳамжиҳатлик билан кураш олиб бориши ижтимоий зарурат бўлиб қолди.

Фашизм мисолидаги аччиқ тажриба ғоя ва мафку-

ра, инсонпарварлик ва тараққиёт тамойилларини, халқ тақдиридаги юксалиш заруратини, умуминсоний қадриятларни ўзида акс эттирмаса, аксинча, бу интилишларни рад этса, моҳиятига кўра уларга зид бўлса, у жамият таназзулига сабаб бўлишини яққол кўрсатади.

Ўз тарихини асосан, XIX асрдан бошлаган ана шундай мафкуралардан бири — **синфий антогонизм** ғоялари мутлақлаштирган ва ҳокимиятни қурол кучи билан эгаллаб олган собиқ коммунистик тузум мафкураси эди. Синфий кураш ғояси асосига қурилган ва миллионлаб кишилар тақдирида машъум из қолдирган бу мафкура жамиятни бир-бирига қарама-қарши тарафларга ажратиб юборди. Синфий кураш чизиғи нафақат ижтимоий гуруҳ ва қатламлар орқали, ҳатто оилалар ва инсонлар руҳияти орқали ҳам ўтди. Оқибатда ғарданлар урушига назарий пойдевор қўйилди. Инсон табиатига, унинг моҳияти ва руҳиятига зид бўлган биродаркушлик ҳолати вужудга келди. Ўғил отага, ука акага, дўст ўз биродарига қўл кўтариши ёқлаб чиқилди, рағбатлантирилди. Булар мардлик ва синфий онглилик намунаси деб талқин этилди. Натижада миллий қадриятлар топталди, миллионлаб кишилар ҳалок бўлди, бутун— бутун халқлар ўз ватанидан бадарға қилинди.

Зўрлик асосига қурилган ва зиддиятли тизимга асос бўлган бу мафкура дунёнинг олтидан бир қисмини эгаллаган улкан салтанат ва социалистик лагерь ҳудудида етмиш йил ҳукм сурди. Охир-оқибат ўзининг ғайриинсоний ва ғайримиллий моҳияти, мустабид табиати туфайли таназзулга юз тутди. Ўзи таянган давлатни ҳам ўзи билан бирга олиб кетди.

Ёвуз ғоя ва унга асосланган мафкураларнинг энг кўп тарқалган шаклларида бири **диний ақидаларастлик**дир. Бундай ғоялар муайян даврларда Ғарбда ҳам,

Шарқда ҳам ҳукмронлик қилган, одамларга кўпдан-кўп кулфатлар келтирган. Афсуски, бу ижтимоий иллат инсоният XXI асрга қадам қўяётган ҳозирги даврда ҳам дунёдаги тинчлик ва тараққиётга таҳдид солмоқда, муайян ҳудудларни эгаллаб олмоқда. Афсуски, бу ғоялар ортидан эргашадиганлар ҳозир ҳам бор. Улар бундай ғояларга асосланиб, тинч аҳолига қарши террорчилик, зўравонлик каби жиноятларни амалга оширади, ўз ниятларини қабих ҳаракатлар орқали намоён қилади. Кейинги 15 йилда ақидапарастлар террори натижасида 140 минг киши ҳалок бўлган Жазир ёки 20 йилдан ортиқроқ уруш бораётган Афғонистон бунга яққол мисол бўла олади.

Хуллас, ақидапарастлик қандай шаклда бўлмасин, ҳамма замонларда ҳам жамият учун бирдек хатарли бўлиб, одамлар бошига кўплаб кулфатлар келтиради. Ҳозирги даврда ҳам ижтимоий меъёр ва қонун-қоидаларни тан олмасликка даъват этувчи *нигилизм* ёки кўп ҳолларда ватансизликни мутлақлаштирадиган *космополитизм* каби мафкуралар турли кўринишларда намоён бўлмоқда.

Ғоя ва мафкураларнинг тарихий шаклларини, мазмун-моҳиятини азал-азалдан эзгулик ва ёвузлик, бунёдкорлик ва вайронкорлик ўртасидаги кураш диалектикаси белгилаб келади. Яъни босқинчилик, бошқалар ҳисобидан бойиш, тажовузкорлик, ақидапарастлик мафкураларига қарама-қарши ўлароқ, озодлик, мустақиллик ва адолат ғоялари узлуксиз майдонга чиқиб, халқларнинг музаффар байроғига айланган.

Ғоя ва мафкуранинг инсон ва жамият ҳаётидаги аҳамияти. Ғоянинг инсон ҳаётидаги ўрни ва аҳамияти жуда муҳим фалсафий масаладир. Инсон ўзи ғояларни яратади, улардан куч-қувват олади. Ўзи яратган ғоялар инсоннинг онги ва шуурини, тафаккури ва эътиқодини

эгаллаб, унинг соҳибига айланади. Юксак ғоялар одамларни олижаноб мақсадлар сари етаклайди. Ғояси етук, эътиқоди бутун, қадриятлари юксак инсонгина мардлик намуналарини кўрсата олади.

Ҳар бир халқнинг тарихи шу халқдан етишиб чиққан буюк сиймолар, мард қаҳрамонлар ва фидойи инсонлар тарихи асосида битилади. Халқимизнинг Широқ ва Тўмарис, Спитамен ва Муқанна, Темур Малик ва Жалолоддин Мангуберди, Амир Темур ва Бобур Мирзо каби мард фарзандлари — буюк ғоя соҳибларидир.

Минг йиллар ўтса ҳам, улуғ аждодларимизнинг матонати ва қаҳрамонлиги халқнинг хотирасидан ўчмайди. Чунки улар юксак ғоялар — Ватан озодлиги, эл-юрт бахт-саодати, илму урфон ривожини йўлида жон фидо қилганлар. Аҳмад Яссавий бутун умрини ҳақ ишқида ўтказганида ҳам, Нажмиддин Кубро мўғул босқинчиларига қарши жанг қилганда ҳам улуғвор ғоялар уларга сабр-бардош ва матонат ато этган. Жордано Бруно жисму жонини эгаллаган буюк ғоя туфайли гулхан алангасида ҳам ўз эътиқодидан қайтмаган, Насимий, товонидан сўйсалар ҳам, ишқи илоҳий деб жон берган.

Жаҳон тарихидан, жумладан, халқимизнинг ўтмишидан ҳам, қайси соҳада бўлмасин, мардлик ва жасорат кўрсатиш учун инсонга албатта улуғвор ғоя керак эканига кўплаб мисоллар топилди.

Бу борадаги масалаларда “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласига таяниб фикр юритган маъқул. Рисолада бу тўғрида қуйидагилар уқтирилган: *Муайян бир ғоя дастлаб бирон-бир шахснинг онгида пайдо бўлади. Айти пайтда у юксак ижтимоий мазмунга эга бўлгани, жамиятнинг тараққиёт йўлидаги эзгу интилишларини акс эттиргани боис умуминсоний ҳақиқатга айланади.*

Жаҳон тажрибасига назар ташласак, бутун дунё тараққиётига улкан таъсир кўрсатган назарий таълимот ва мафкураларни яратиш учун инсоният тарихининг турли даврларида улкан ақл-заковат, истеъдод ва теран тафаккур соҳиблари мислсиз заҳмат чекканини кўрамиз. Суқрот ва Платон, Конфуций ва Зардушт, Алишер Навоий ва Маҳатма Ганди каби буюк мутафаккирлар фаолияти бунинг яққол тасдиғидир.

Уларнинг ҳар бири ўз даврида ўзи мансуб халқни бирлаштирадиган улкан аҳамиятга молик ғояларни яратганлар. Бу ғояларга таяниб бунёдкорлик йўлида, эзгу мақсадларга эришиш учун ҳормай-толмай меҳнат қилганлар. Бу борада инсониятга “Ўзини англамоқ буюк саодат” эканлигини англатган Суқрот ҳам, “халқни яққола қилдим”, дея қониқиш ҳиссини туйган Навоий ҳам, Ҳиндистон ва Покистон озодлиги йўлига умрини баҳшида айлаган Маҳатма Ганди ҳам бугунги авлодлар учун ибрат намунаси бўлган улуғ инсонлардир.

Тарих тажрибаси шундан далолат берадики, дунёда икки куч — бунёдкорлик ва бузғунчилик ғоялари ҳаммиса ўзаро курашади. Бунёдкор ғоя инсонни улуғлайди, унинг руҳига қанот бағишлайди. Соҳибқирон Амир Темурнинг пароканда юртни бирлаштириш, марказлашган давлат барпо этиш, мамлакатни обод қилиш борасидаги ибратли фаолиятига ана шундай эзгу ғоялар асос бўлган.

Бузғунчи ғоя ва мафкуралар эса халқлар бошига сўнгсиз кулфатлар келтиради. Бунга олис ва яқин тарихдан кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Ўрта асрлардаги салиб юришлари, диний фанатизм ва атеизм, фашизм ва большевизмга асос бўлган Ғайриинсоний ғоялар шулар жумласидандир.

Токи дунёда тараққиётга интилиш, бунёдкорлик ҳисси бор экан, жамиятда илғор ғоялар туғилаверади.

Бузгунчи гоёларнинг вужудга келишига эса вайронкор интилишлар сабаб бўлади. Шундай экан, уларга қарши курашга тайёр туриш, яъни доимо ҳушёр ва огоҳ бўлиб яшамоқ ҳаётнинг асосий зарурати бўлиб қолаверади.

Миллий гоё ва мафкура ўзида гуманизм талабларини, халқнинг ирода ва интилишларини акс эттирган тақдирда жамиятни бирлаштириб, унинг салоҳият ва имкониятларни тўла юзага чиқаришда беқийёс омил бўлади.

Масалан, XX асрда дунё ҳамжамияти томонидан тан олинган японча тараққиёт моделини олайлик. Япон миллий мафкураси “миллий давлатчилик тизими” (кокутай), “фуқаролик бурчи”, “япон руҳи”, “тадбиркорлик”, “умуммиллийлик”, “фидойилик”, “ватанпарварлик”, “патернализм”, “жамоага садоқат”, “модернизация” каби гоё ва тушунчалар ушбу мамлакатнинг бугунги кунда эришган юксак натижаларига пойдевор бўлди.

Гоёвий заифлик ва мафкуравий беқарорлик эса миллатнинг бирдамлиги, давлатнинг қудратига путур еткази, унинг тараққиётини орқага суриб юборади. Масалан, Чингизхон босқини, чор истилоси даврларида айрим ҳукмдорларнинг халқни бирлаштириб курашга сафарбар этмагани ўлкамизнинг қарамлик чангалига тушиб қолишига сабаб бўлган.

Ушбу фикрлардан хулоса қилиш мумкинки, инсоният тарихи хилма-хил гоё ва мафкураларнинг вужудга келиши, амалиёти, бир-бири билан муносабатидан иборат узлуксиз жараёндир. Бу жараёнда турли гоёлар у ёки бу кучларга хизмат қилиши, ўзига ишонган кишиларни қандай мақсадлар томон етаклашига қараб бир-биридан фарқланади. Эзгу мақсадларга хизмат қиладиган мафкураларга бунёдкор гоёлар асос бўлса, вайронкор гоёларга таянган мафкуралар халқ-

лар ва давлатларни таназзулга етаклайди, одамлар учун сон-саноксиз кулфатлар келтиради. Бу эса, ўз навбатида, ғоявий жараёнлар тарихини ўрганиш, улар замиридаги мазмун-моҳиятни билиб олишни заруратга айлантиради. Биз ушбу рисолада ана шу масалаларни қисқа таҳлил этишга ҳаракат қилдик.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ғоя ва мафкура ниҳоятда серқирра ва сермазмун тушунчалардир. Уларнинг мазмун-моҳияти, намоён бўлиш хусусиятлари, инсон ҳаётига, халқлар ва давлатлар тақдирига таъсири масалаларига алоҳида тадқиқотлар ва китобларни бағишлаш мумкин. “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласининг “Сўз боши”-сида Президентимиз алоҳида такидлаганлари каби: **“Маърифатпарвар шоирларимиздан бирининг сўзларини бир оз ўзгартириб айтадиган бўлсак, бу борада барчамиз учун фикрлаш ва ишлаш замони келди”**.

Ана шу нуқтаи назардан олганда, бу борадаги долзарб вазифалар бугунги кундаги таълим-тарбия ва тарғибот соҳасидаги амалиёт учун ниҳоятда катта аҳамият касб этади. Бу эса, ўз навбатида мазкур соҳада фаолият юритаётган зиёлилар, олим ва мутахассислар зиммасига масъулият юклайди.

Фойдаланиш учун тавсия этиладиган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1998 йил.
2. Куръони Карим. Тошкент, “Чулпон” нашриёти, 1993 йил.
3. *Имом Бухорий*. “Ҳадис”. 4 жилдлик. Тошкент, Қомуслар Бэш таҳририяти, 1992 йил.
4. *Имом Термизий*. “Саҳиҳи Термизий”. Тошкент, Қомуслар Бош таҳририяти, 1993 йил.
5. *Абу Наср Форобий*. “Фозил одамлар шаҳри”. Тошкент, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1993 йил.
6. *Абу Райҳон Беруний*. “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”. Тошкент, 1968 йил.
7. *Амир Темур*. “Темур тузуклари”. Тошкент Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1996 йил.
8. *Мирзо Улугбек*. “Тўрт улус тарихи”. Тошкент, 1996 йил.
9. *Алишер Навоий*. “Маҳбуб ул-қулуб”. Тошкент, 1987 йил.
10. *Низомиддин Шомий*. “Зафарнома”. Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1996 йил.
11. *Заҳриддин Муҳаммад Бобур*. “Бобурнома”. Тошкент, “Чулпон” нашриёти, 1989 йил.
12. *Абдулла Авлоний*. “Туркий гулистон ёхуд ахлоқ”. Тошкент, “Шарқ” нашриёти, 1994 йил.
13. *Маҳмудхўжа Бехбудий*. Танланган асарлар. Тошкент, “Маънавият” нашриёти, 2000 йил.
14. *Ислом Каримов*. “Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура”, 1-жилд, Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1996 йил.
15. *Ислом Каримов*. “Биздан озод ва обод Ватан қолсин”, 2-жилд, Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1996 йил.
16. *Ислом Каримов*. “Ватан саждагоҳ каби муқалласдир” 3-жилд, Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1996 йил.
17. *Ислом Каримов*. “Бунёдкорлик йулидан”, 4-жилд, Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1996 йил.
18. *Ислом Каримов*. “Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби”, 5-жилд, Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1997 йил.
19. *Ислом Каримов*. “Ўзбекистон XXI аср бусағасида: хавфсиз-

ликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари”. Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1997 йил.

20. *Ислоҳ Каримов*. “Маънавий юксалиш йулида”, Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1998 йил.

21. *Ислоҳ Каримов*. “Жамиятимиз мафкураси халқни – халқ, миллатни – миллат қилишга хизмат этсин”, “Тафаккур” журнали бош муҳаррири саволларига жавоблар. 1998 йил, 2-сон.

22. *Ислоҳ Каримов*. “Тарихий хотирасиз келажак йуқ”, “Мулоқот” журнали, 1998 йил, 5-сон.

23. *Ислоҳ Каримов*. “Хавфсизликка ва барқарор тараққиёт йулида”. 6-жилд, Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1998 йил.

24. *Ислоҳ Каримов*. “Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қура-миз”. 7-жилд. Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1999 йил.

25. *Ислоҳ Каримов*. “Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз”. 8-жилд, Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 2000 йил.

26. *Ислоҳ Каримов*. “Ўзбекистон XXI асрга интиломда”. Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1999 йил.

27. *Ислоҳ Каримов*. “Оллоҳ қалбимизда, юрагимизда”. Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 1999 йил.

28. *Ислоҳ Каримов*. “Миллий истиқлол мафкураси – халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир”: “Фидокор” газетаси мухбири саволларига жавоблар. Тошкент, “Ўзбекистон” нашриёти, 2000 йил.

29. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т., Ўзбекистон, 2001.

30. БМТнинг Инсон ҳуқуқлари декларацияси. // “Инсон ҳуқуқлари: ўқув қўлланмаси”, Тошкент, “Адолат” нашриёти. 1998 йил.

31. *Каримов И.А.* “Баркамол авлод орзуси”. Тошкент, “Шарқ” нашриёти, 1999 йил.

32. “Соғлом авлод – бизнинг келажакимиз”. Тошкент, Ибн Сино номидаги нашриёт, 2000 йил.

33. “Ўзбекистон Республикаси”. Энциклопедия. Тошкент, Қомуслар бош таҳририяти, 1997 йил.

34. “Маънавият юлдузлари”. Тошкент, Абдулла Қодирий номидаги нашриёт, 1999 йил.

35. “Алпомиш: Ўзбек халқ қаҳрамонлик достони”. Тошкент, “Шарқ” нашриёти, 1998 йил.

36. “Жалоллидин Мангуберди”. Тошкент, “Шарқ” нашриёти, 1999 йил.

37. “Қалтис саволларга ҳолис жавоблар”. (Дин ва дунёвий муаммоларга доир) “Тафаккур” журнали, 1999 йил, 3-сон.

38. “Халқ, миллий мафкура ва зиёли масъулияти”, “Тафаккур” журнали, 1999 йил, 2-сон.

39. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар (маъруза матнлари учун материаллар). – Т.: «Янги аср авлоди» 2001. 182-бет.

МУНДАРИЖА

Суз боши.	3
“Фоя”тушунчаси.	6
“Мафкура” тушунчаси.....	15
Фоя ва мафкураларнинг шакллари.....	20
Фойдаланиш учун тавсия этиладиган адабиётлар.....	29

Ижтимоий-сиёсий нашр

ҒОЯ ВА МАҒКУРА

Масъул муҳаррир **Қ. Назаров**
Муҳаррир **Г. Аҳмедова**
Техник муҳаррир **В. Мещерякова**
Компьютер ишлари **А. Тиллахўжаев**
Мусаҳҳиҳ **У. Валиев**

Босишга 22.01.2002 й. да рухсат берилди.
Бичими 60x90¹/₁₆ Офсет босма.
Шартли б.т. 2.0. Нашр босма табағи 1,05.
11 рақамли буюртма.
Жами 20000 нусха. Баҳоси шартнома асосида.

«Ijod dunyosi» нашриёт уйи.
Тошкент, Навоий-30, 700129.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот
қўмитасининг Китоб-журнал фабрикасида чоп этилди.
Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кўчаси.1.

ФАРЛАСУФЛАР
МИЛЛИЙ ЖАМИАТИ

